

cessionum ad relationem in divinis; 4° utrum Spiritus sanctus procedat a Filio; 5° utrum Spiritus sanctus remaneret a Filio distinctus, si ab eo non procederet.

ARTICULUS PRIMUS. — *Utrum sit processio in divinis personis.*
(I part., quæst. XXVII; et I Sent., dist. 13. art. 1; et IV contr. Gent., cap. XI.)

Quæstio est de processione divinarum personarum; et primo queritur, utrum sit processio in divinis personis. Et videtur quod non. Omne enim quod procedit ab aliquo, distat ab eo. Sed divinarum personarum non est aliqua distantia ab invicem: dicit enim Filius, Joan., xiv, 10: *Ego in Patre, et Pater in me est*; et idem dici potest de Spiritu sancto, quod scilicet sit in Patre et Filio, et e converso. Ergo in divinis una persona non procedit ab alia.

2. Præterea, nihil quod ad motum pertinet, Deo proprie attribui potest, sicut nec aliquid quod materiam importat. Processio autem significat quemdam motum. Ergo non proprie potest dici in divinis.

3. Præterea, omne procedens præintelligitur processionis; nam procedens est processionis subjectum. Sed in divinis non potest esse aliquid procedens processionis præintellectum; essentia enim divina non est procedens, sicut nec genita; relatio autem non præintelligitur processionis, sed e converso, sicut jam dictum est, quæst. VIII, art. 3. Non ergo potest esse processio in divinis.

4. Præterea, omne procedens sicut ab aliquo procedit, ita oportet quod procedat in aliquid. Quod autem in aliquid procedit, non est per se subsistens. Cum ergo personæ divinæ sint per se subsistentes, non videtur eis competere quod procedant.

5. Præterea, cum creaturæ nobiliores sint etiam Deo similiores; quod invenitur in inferioribus creaturis, non autem in superioribus, nec etiam in Deo invenitur, sicut quantitas dimensionis, materia, et alia hujusmodi. Processio autem invenitur in inferioribus creaturis, in quibus unum individuum generat aliud ejusdem speciei; quod non contingit in creaturis superioribus. Ergo neque in Deo processio invenitur.

6. Præterea, illud quod derogat divinæ dignitati, nullo modo est Deo attribuendum. In hoc autem maxime consideratur divina dignitas, quod est prima causa essendi non habens ab alio esse, cui videtur repugnare processio: nam omne procedens quodammodo ab alio est. Non ergo dicendum est, quod aliquid sit procedens in divinis.

7. Præterea, persona est hypostasis proprietate distincta ad dignitatem pertinente. Accipere autem ab alio (quod importat processio), non videtur ad dignitatem pertinere. Non ergo pro-

cessio debet attribui divinis personis sicut aliqua personalis proprietas.

8. Præterea, illud a quo aliquid procedit, oportet esse aliquo modo causam illius. Sed una persona non potest esse causa alterius: neque enim esse potest una alterius causa intrinseca, formalis scilicet vel materialis, cum in divinis non sit compositio formæ et materiæ; nec iterum causa extrinseca, cum una persona sit in alia. Non ergo est processio in divinis.

9. Præterea, omne procedens procedit ab aliquo sicut a principio. Una autem persona non potest dici alterius principium; quia cum principium ad principiatum dicatur, oportet aliquam personam principiatam dici, quod videtur solis creaturis competere. Non ergo est processio in divinis.

10. Præterea, nomen principii a prioritate sumptum esse videtur. Sed in personis divinis nihil est prius et posterius, ut Athanasius dicit (in symbolo). Non est ergo una persona principium alterius; et sic non debet dici una procedens ab alia.

11. Præterea, omne principium est operativum vel factivum. Sed una persona non est factiva alterius nec operativa, alioquin in divinis personis esset aliquid factum vel creatum. Ergo divina persona non habet principium, neque est procedens.

12. Præterea, quodcumque est aliquid ab aliquo procedens, oportet esse aliquid commune utrique, quod scilicet procedenti communicatur ab eo a quo procedit, et aliquid proprium, per quod procedens distinguitur ab eo a quo procedit; nihil enim procedit a seipso. Ubicumque autem est aliquid et aliquid, ibi est compositio. Ergo ubicumque est processio, ibi est compositio. In divinis autem non est compositio. Ergo neque processio.

13. Præterea, omne procedens ab alio, recipit aliquid ab eo. Quod autem recipit aliquid est indigentis naturæ; nisi enim indigeret, non reciperet; propter quod etiam in rebus naturalibus receptibilitas attribuitur materiæ. Ergo omne procedens est indigentis naturæ. In divinis autem non est aliqua indigentia, sed summa perfectio. Ergo non est ibi processio.

14. Sed dices, quod recipiens quando præexistit receptioni, est indigens; quando vero jam recipit, habet et non est indigens; Filius autem et Spiritus sanctus recipienti quidem a Deo Patre, non tamen præexistunt receptioni; et sic in eis nulla est indigentia. — Sed contra, creatura quolibet est indigentis naturæ, et tamen non præexistit receptioni qua recipit esse a Deo. Non ergo excludit indigentiam a recipiente hoc quod receptioni non præexistit.

15. Præterea, omne quod non habet aliquid nisi secundum quod recipit illud ab alio, in se consideratum caret illo; sicut aer in se consideratus caret lumine, quod ab alio recipit. Si ergo Filius et Spiritus sanctus non habent esse nisi per hoc

quod recipiunt a Patre (quod oportet dicere, si a Patre procedunt), necesse est quod si in se considerentur, nihil sint. Quod autem in se consideratum nihil est, si habeat esse ab alio, oportet quod ex nihilo sit, et ita quod sit creatura. Si ergo Filius et Spiritus sanctus procedunt a Patre, oportet quod sint creaturæ; quod est Arianae impietatis. Non ergo est processio in divinis personis.

16. Præterea, quod procedit ab aliquo, ad hoc procedit ut sit. Quod autem procedit ut sit, non semper fuit; sicut quod procedit ad locum, non semper fuit in loco illo. Personæ autem divinæ sunt sempiternæ. Ergo nulla persona divina est procedens.

17. Præterea, principium a quo aliquid procedit, habet aliquam auctoritatem respectu illius quod procedit a principio. Si ergo aliqua persona divina procedit ab alia, utpote Filius et Spiritus sanctus a Patre, oportet quod in Patre sit aliqua auctoritas respectu Filii et Spiritus sancti; et ita, cum auctoritas sit quedam dignitas, aliqua dignitas erit in Patre quæ non est in Filio et Spiritu sancto; et sic erit inæqualitas in divinis personis: quod est contra Athanasium dicentem (in symbolo) quod in *Trinitate nihil est prius et posterius; nihil majus aut minus; sed totæ tres personæ coæternæ sibi sunt et cœquales*. Non ergo est processio in divinis personis.

Sed contra est quod dicit Filius, Joan., viii, 42: *Ego ex Deo processi et veni*.

Præterea, Joan., xv, 26, dicitur, quod *Spiritus a Patre procedit*. Est ergo processio in divinis personis.

Respondeo dicendum, quod cognitio intellectiva in nobis sumit principium a phantasia et sensu, quæ ultra continuum se non extendunt; et inde est quod ex his quæ in continuo inveniuntur, transminimus nomina ad omnia quæ capimus intellectu; sicut patet in nomine distantie, quæ primo invenitur in loco, et exinde transmittitur ad quæcumque formarum differentiam; propter quod omnia contraria, in quocumque sint genere, dicuntur esse maxime distantia, licet distantia primo inveniatur in *ubi*, ut Philosophus dicit in X Metaph. (com. xii). Similiter autem nomen processionis primo est inventum ad significandum motum localem, secundum quem aliquid ordinate ab uno loco per media ordinatim in extremum transit; et ex hoc transmittitur ad significandum omne illud in quo est aliquis ordo unius ex alio, vel post aliud; et inde est quod in omni motu utimur nomine processionis; sicut dicimus, quod corpus procedit ab albedine in nigredinem, et de parva quantitate ad magnam, et de non esse in esse, et e converso; et similiter utimur nomine processionis, ubi est aliqua emanatio alicujus ab aliquo; sicut dicimus quod radius procedit a sole, et omnis operatio ab operante, et etiam operatum, sicut artificiatum ab artifice, vel

genitum a generante; et universaliter omnem hujusmodi ordinem nomine processionis significamus. Est autem duplex operatio. Quædam quidem transiens ab operante in aliquid extrinsecum, sicut calefactio ab igne in lignum; et hæc quidem operatio non est perfectio operantis, sed operati: non enim aliquid acquiritur igni ex hoc quod est calefactus, sed calefacto acquiritur calor. Alia vero est operatio non transiens in aliquid extrinsecum, sed manens in ipso operante, sicut intelligere, sentire, velle, et hujusmodi. Hæc autem operationes sunt perfectiones operantis; intellectus enim non est perfectus nisi per hoc quod est intelligens actu; et similiter nec sensus, nisi per hoc quod actu sentit. Primum autem operationum genus commune est viventibus et non viventibus; sed secundum operationum genus est proprium viventium; unde, si largo modo accipiamus motum pro qualibet operatione, sicut Philosophus accipit in III de Anima (com. xxviii), ubi dicitur, quod sentire et intelligere sunt motus quidam, non quidem motus qui est actus imperfecti, ut dicitur III Phys. (com. i), sed motus qui est actus perfecti, sic proprium videtur esse viventis, et in hoc ratio videtur consistere, quod aliquid sit movens seipsum. Nam quicquid invenimus per se et in se operari quocumque modo, dicimus vivere; et per hunc modum Plato posuit (in Timæo, non procul a fin.), quod primum movens movet seipsum. Secundum autem utrumque operationis genus invenitur in creaturis aliqua processio. Nam secundum primum genus dicimus, quod generatum procedit a generante, et factum a faciente. Quantum autem ad secundum operationis genus, dicimus, quod verbum procedit a dicente, et amor ab amante. Hujusmodi autem duplex operationis genus Deo attribuitur. Genus quidem operationis in aliud extrinsecum transeuntis Deo attribuitur, in quantum dicimus, quod creat, conservat et gubernat omnia. Ex quo quidem operationis genere nulla perfectio Deo advenire significatur, sed magis quod proveniat in creatura perfectio ex perfectione divina. Aliud vero operationis genus Deo attribuitur, in quantum ipsum intelligentem et volentem dicimus, in quo ipsius perfectio significatur. Non enim esset perfectus, nisi esset intelligens et volens actu; et inde est quod confitemur eum viventem. Secundum ergo utramque operationem Deo processionem attribuitur. Secundum quidem primum operationis genus dicimus divinam sapientiam aut bonitatem in creaturâs procedere, ut Dionysius dicit, ix cap. de divin. Nomin.: et etiam quod creaturæ procedunt a Deo. Secundum vero aliud operationis genus dicimus in divinis processionem verbi et amoris; et hæc est processio personæ Filii a Patre, qui est verbum ipsius, et Spiritus sancti, qui est amor ejus et spiramen vivificum. Unde Athanasius in quodam sermone Nicæni Concilii (in epistola contra

eos qui dicunt Spiritum sanctum esse creaturam, a med.) dicit, quod Ariani ponentes Filium et Spiritum sanctum non esse coessentialia Patri, per consequens videbantur dicere Deum non viventem et intelligentem, sed mortuum et sine mente.

AD PRIMUM ergo dicendum, quod obiectio illa procedit de processione quæ attenditur secundum operationem in aliquid extrinsecum transeuntem. Sic autem non procedunt divinæ personæ, sed magis per modum processionis quæ attenditur secundum operationem in operante manentem; quod enim sic procedit non distat ab eo a quo procedit; sicut etiam humanum verbum est in intellectu loquentis, non distans ab eo.

AD SECUNDUM dicendum, quod processio prout significat motum localem, non ponitur in divinis personis, sed secundum quod importat quandam emanationis ordinem.

AD TERTIUM dicendum, quod in processione quæ est motus localis, necesse est quod procedens processionem præintelligatur, cum sit ejus subjectum; sed in processione quæ importat originis ordinem procedens se habet ad processionem ut terminus. Unde si procedens sit ex materia et forma compositum, et per viam generationis in esse productum, materia quidem præexistit processioni ut subjectum, forma vero vel etiam compositum, sequitur secundum intellectum ad processionem ut terminus; sicut cum ignis ab igne per generationem procedit. Cum vero id quod procedit, non est compositum, sed forma tantum, vel etiam per creationem in esse eductum, cujus terminus est tota rei substantia; tunc nullo modo procedens præintelligitur processionem, sed e converso; sicut creatura non præintelligitur creationi, nec splendor processionem ipsius a sole, nec Verbum processionem ejus a Patre.

AD QUARTUM dicendum, quod secundum processionem quæ importat originis ordinem, potest aliquid procedere ut in se subsistens, non relatum ad aliud; quamvis secundum processionem localem procedat aliquid, non ut simpliciter in se subsistat, sed ut sit in loco. Talis autem processio non est in divinis personis.

AD QUINTUM dicendum, quod in intellectualibus substantiis, quæ sunt nobilissimæ creaturæ, est etiam processio secundum operationem intellectus et voluntatis; et quantum ad hoc invenitur in eis increatae Trinitatis imago. Sed verbum et amor in eis non sunt personæ subsistentes; earum enim intelligere et velle non est ipsarum substantia, sed hoc proprium Dei est; unde verbum et amor procedunt in Deo ut personæ subsistentes, non autem in intellectualibus creaturis.

AD SEXTUM dicendum, quod habere originem ab aliquo quod sit in essentia diversum, derogat dignitati divinæ; hoc enim est proprium creaturæ; sed habere originem ab aliquo coessentiali, magis ad perfectionem divinam pertinet. Non enim esset in divinitate perfectio, nisi esset ibi intelligere et velle in actu. Qui-

bus positus necesse est poni verbi et amoris processionem.

AD SEPTIMUM dicendum, quod licet accipere, in quantum hujusmodi, perfectionem non dicat, tamen ex parte ejus a quo accipitur, perfectionem importat, et præcipue in divinis personis, quæ accipiunt plenitudinem deitatis.

AD OCTAVUM dicendum, quod latini doctores raro vel nunquam ad significandum originem divinarum personarum, nomine causæ utuntur; tum quia causæ apud nos respondet effectus; unde ne cogamur Filium vel Spiritum sanctum factos dicere, Patrem non dicimus causam eorum; tum quia apud nos nomen causæ significat aliquid in essentia diversum; dicimus enim causam ad quam sequitur aliud; tum etiam quia apud gentiles philosophos nomen causæ dictum de Deo, habitudinem ipsius ad creaturas designat. Dicunt enim Deum esse primam causam, et creaturas esse ejus causata. Unde ne aliquis Filium et Spiritum sanctum inter creaturas secundum essentiam a Deo diversas suspicetur esse ponendas, nomen causæ refugium in divinis. Græci tamen absolutius in divinis utuntur nomine causæ, ex ipso solam originem significantes; et ideo in divinis personis utuntur nomine causæ. Aliquid enim inconvenienter in lingua latina dicitur quod propter proprietatem idiomatis convenienter in lingua græca dici potest. Non autem oportet si nomen causæ confitemur in divinis secundum græcos, quod eodem modo accipitur sicut cum de creaturis dicitur, prout in quatuor genera secundum philosophos dividitur.

AD NONUM dicendum, quod inter omnia ad originem spectantia magis convenit in divinis hoc nomen *principium*. Quia enim divina comprehendere a nobis non possunt, convenientius a nobis significantur per nomina communia quæ indefinite aliquid significant, quam per nomina specialia, quæ definite rei species expriment; unde hoc nomen *qui est*, quod secundum Damascenum significat substantiæ pelagus infinitum, convenientissimum nomen dicitur esse, ut patet Exod., III. Sicut autem causa communior est quam elementum, quod significat aliquid primum et simplex in genere causæ materialis; ita etiam principium est communius quam causa; nam prima pars motus vel lineæ dicitur principium sed non causa. In quo patet quod principium potest dici aliquid quod non est secundum essentiam distinctum, ut punctum lineæ; non autem causa, maxime si loquamur de causa originante, quæ est causa efficiens. Quamvis autem Pater dicatur esse principium Filii et Spiritus sancti, non tamen videtur indifferenter dicendum, quod Filius sit principiatum, vel etiam Spiritus sanctus, licet etiam hoc modo loquendi græci utantur, et possit apud sane intelligentes concedi; tamen ea quæ minorationem aliquam importare videntur, refugere debemus, ne Filio vel Spiritui sancto attribuantur, propter Ariarum errorem vitandum; sicut Hilarius (VII de Trin., a medio), etsi concedat Patrem

esse majorem Filio propter auctoritatem Origenis (1), non tamen concedit quod Filius sit minor Patre, cui est æquale esse donatum a Patre. Et similiter non extendendum nomen sub-auctoritatis vel principii in Filio; licet nomen auctoritatis vel principii concedatur in Patre.

AD DECIMUM dicendum, quod licet principium secundum rationem nominis a prioritate sumatur, non tamen imponitur ad significandum prioritatem sed originem; sicut etiam hoc nomen *lapis* non imponitur ad significandum læsionem pedis, licet ab hoc nomen sumi videatur. Licet ergo Pater non sit prior Filio, est tamen ejus principium.

AD UNDECIMUM dicendum, quod non omne principium est operativum vel factivum; neutro enim modo punctum est principium lineæ.

AD DUODECIMUM dicendum, quod in Filio est aliquid commune Patri scilicet essentia; et aliquid per quod a Patre distinguitur, scilicet relatio. Non tamen est ibi compositio, quia relatio est secundum rem essentia, sicut ex superioribus disputationibus patet, quæst. viii, art. 2.

AD DECIMUMTERTIUM dicendum, quod recipiens antequam recipiat, indiget; ad hoc enim accipit, ut indigentiam repleat; sed postquam jam acceperit non indiget, habet enim quo indigebat. Si ergo aliquid est quod receptioni non præexistit, sed semper est in recepisse, hoc nullo modo est indigens. Filius autem non sic accipit a Patre quasi prius non habens et postea accipitur; sed quia hoc ipsum quod est, habet a Patre. Unde non sequitur quod sit indigens.

AD DECIMUMQUARTUM dicendum, quod creatura accipit a Deo esse quoddam, quod non esset permanens, nisi divinitus conservaretur; et ideo etiam postquam esse acceperit, indiget divina operatione ut conservetur in esse, et sic est naturæ indigentis. Filius autem accipit a Patre idem numero esse et eandem naturam numero quam Pater habet; unde non est naturæ indigentis.

AD DECIMUMQUINTUM dicendum, quod Filius in se consideratur secundum illud quod absolute habet, quod est Patris essentia; et secundum hoc non est nihil, sed unum cum Patre. Secundum vero quod refertur ad Patrem, consideratur ut recipiens esse a Patre; unde nec sic etiam est nihil; et ita nullo modo Filius est nihil. Esset autem in se consideratus nihil, si esset in eo aliquid absolutum distinctum a Patre, sicut est in creaturis.

AD DECIMUMSEXTUM dicendum, quod Filius ad hoc procedit ut sit; sed processio ejus est æterna, sicut processio splendoris a sole est ei cœva; et propter hoc etiam Filius est æternus.

AD DECIMUMSEPTIMUM dicendum, quod auctoritas in Patre

(1) *Fortè* originis.

non est aliud quam relatio principii. Secundum relationem autem non dicitur aliquid æquale vel inæquale, sed secundum quantitatem, ut Augustinus dicit (lib. VI de Trin., cap. iv, in fin. et lib. V, cap. vi, a med.); et propter hoc Filius non est inæqualis Patri.

ARTICULUS II. — *Utrum in divinis sit una tantum processio vel plures.* (I part., qu. xxvii, art. 3.)

Secundo quæritur, utrum in divinis sit una tantum processio vel plures. Et videtur quod sit una tantum. Dicit enim Boetius in lib. de Trinit. (circa med.), quod processio in Deo est substantialis. Substantialia autem non multiplicantur in divinis. Ergo processiones in divinis non sunt plures.

2. Sed dicendum, quod processiones in divinis non distinguuntur per distinctionem substantiæ, quæ secundum processionem communicatur, ratione cuius processiones substantiales dicuntur; sed distinguuntur seipsis. — Sed contra, quæcumque ab invicem distinguuntur, vel distinguuntur per divisionem materiæ, sicut individua ejusdem speciei; vel formaliter, sicut ea quæ differunt vel genere vel specie. Processiones autem non distinguuntur in divinis ad modum eorum quæ materialiter distinguuntur, cum Deus sit omnino immaterialis. Relinquitur ergo quod omnis distinctio quæ est in divinis, sit ad modum eorum quæ formaliter distinguuntur.

Omnis autem formalis distinctio est per aliquam oppositionem, et maxime eorum quæ sunt unius generis; nam genus dividitur contrariis differentiis, per quas species distinguuntur, ut dicitur in X Metaph. (com. xxv). Oportet ergo, si processiones distinguuntur in divinis, quod hoc sit ratione alicuius oppositionis. Processiones autem et actiones et motus non habent oppositionem ad invicem nisi ratione principiorum vel ratione terminorum, sicut patet de calefactione et infrigidatione, ascensu et descensu. Ergo impossibile est quod processiones in divinis distinguantur seipsis; sed si distinguuntur, oportet quod distinguantur ex parte principii processionis vel ex parte termini idest personæ ad quam processio terminatur.

3. Præterea, ea quæ possunt simul esse, non sunt distinctiva aliquorum; sicut album et dulce non sunt distinctiva duorum substantivorum, quia possunt eidem inesse; ex hoc enim unumquodque ab altero distinguitur quod unum eorum alterum esse non potest. Quod aliqua autem non possint esse simul, hoc contingit ex natura alicuius oppositionis; ea enim dicuntur esse opposita quæ simul esse non possunt. Nihil igitur distinguitur ab altero nisi ratione alicuius oppositionis; nam et in divisione quæ est secundum materiam, attenditur oppositio secundum situm, cum eadem divisio sit secundum quantitatem. Si ergo oppositio processionum esse non potest nisi ratione termino-

rum vel principiorum, ut dictum est, impossibile est quod processiones distinguantur seipsis.

4. Sed dicendum, quod processiones distinguuntur in divinis ex eo quod una est per modum naturæ, scilicet processio Filii, et altera per modum voluntatis, scilicet processio Spiritus sancti. — Sed contra, quod procedit naturaliter, procedit per modum naturæ. Spiritus sanctus autem procedit a Patre naturaliter; dicit enim Athanasius (in epist. contra illos qui Spiritum sanctum dicunt creaturam circa medium, incipit: *Litteræ tui sanctissimi*) quod est naturalis Spiritus Patris. Ergo procedit per modum naturæ.

5. Præterea, voluntas libera est. Quod ergo procedit per modum voluntatis, procedit per modum libertatis. Si ergo Spiritus sanctus procedit per modum voluntatis, oportet quod procedat per modum libertatis. Quod autem procedit per modum libertatis, potest procedere et non procedere et intantum vel non intantum procedere; quia quæ libere fiunt, non sunt determinata ad unum. Ergo Pater potuit producere Spiritum sanctum vel non producere, et dare ei quancumque mensuram magnitudinis vellet. Sequitur ergo quod Spiritus sanctus sit ens possibile, et non ens per se necesse esse: et sic non erit divina naturæ; quod est hæresis Macedoniana.

6. Præterea, Hilarius dicit (in lib. de Synod. a med.), differentiam assignans inter creaturas et Filium, quod omnibus creaturis substantiam Dei voluntas attulit. Filius autem naturali nativitate substantiam a Patre accepit. Si ergo Spiritus sanctus procedit per modum voluntatis, sequitur quod procedit sicut creaturæ.

7. Præterea, natura et voluntas in Deo non differunt nisi secundum rationem. Si ergo processio Filii et Spiritus sancti distinguantur ex eo quod una est per modum naturæ, altera vero per modum voluntatis, sequitur quod processio Filii et Spiritus sancti non differant nisi ratione tantum; et ita Filius et Spiritus sanctus personaliter non distinguuntur.

8. Sed dicendum, quod vis spirativa et generativa in Patre differunt ratione tantum, et tamen hæc est distinctio realis in Filio et Spiritu sancto; et similiter natura et voluntas possunt realem distinctionem in processionibus et procedentibus constituere, licet differant ratione tantum. — Sed contra, Filius et Spiritus sanctus distinguuntur per ea quæ in eis sunt. Vis autem generativa non est in Filio, nec spirativa in Spiritu sancto. Ergo per hæc Filius et Spiritus sanctus non distinguuntur.

9. Præterea, ex hoc ostenditur quod generatio, quæ est processio per modum naturæ, est in divinis, quod ejus similitudo creaturæ communicatur, ut patet Isai., ult., 9: *Nunquid ego qui generationem aliis tribuo sterilis ero?* Processio autem quæ est per modum voluntatis non communicatur creaturæ;

non enim invenitur in creaturis aliquid quod naturam accipiat nisi per modum generationis. Non est ergo aliqua processio in divinis personis per modum voluntatis.

10. Præterea, modus aliquid adjicit rei et per consequens compositionem facit; et multo magis, si sit modorum pluralitas. Sed in divinis est omnimoda simplicitas. Ergo non est ibi modorum pluralitas, ut possit dici, quod Filius procedit uno modo, scilicet per modum naturæ; et Spiritus sanctus alio modo, scilicet per modum voluntatis.

11. Præterea, in divinis voluntas non plus differt a natura quam intellectus. Sed non est alia processio in divinis per modum intellectus ab ea quæ est per modum naturæ. Ergo etiam non est alia processio quæ est per modum voluntatis, ab ea quæ est per modum naturæ.

12. Sed dicendum, quod processio Spiritus sancti differt a processione Filii, ex eo quod processio Filii est a non procedente tantum, scilicet a Patre; processio autem Spiritus sancti est a non procedente et procedente, et simul, scilicet a Patre et Filio. — Sed contra, si ponantur duæ processiones in divinis, oportet quod differant numero tantum aut specie. Si numero tantum, sequitur quod utraque processio debeat dici generatio vel nativitas, et uterque procedens debeat dici filius; si autem differant specie, oportet quod natura per processionem communicata specie differat; sic enim specie differt processio hominis et equi a suo principio; non autem processio Socratis et Platonis. Cum ergo una tantum sit natura divina, non possunt esse plures processiones specie differentes, per hoc quod una est a procedente, alia vero non.

13. Præterea, Filius et Spiritus sanctus non distinguuntur ad modum eorum quæ specie differunt in creaturis; sunt enim unius naturæ hypostases. Processiones autem quibus procedunt aliqua quæ sunt specie unum, numero vero differentia, non differunt secundum speciem, sicut generatio Socratis et generatio Platonis. Ergo processio Filii et processio Spiritus sancti non sunt distinctæ processiones secundum speciem.

14. Præterea, sicut aliquid potest esse procedens a procedente, ita potest esse aliquis natus a nato, ut patet in hominibus, in quibus qui nascitur ab uno, habet alium de se natum. Si ergo in divinis sunt duæ processiones per hoc quod a procedente alius procedit, pari ratione poterunt esse duæ generationes per hoc quod a genito alius generatur.

15. Præterea, si processio Spiritus sancti distinguitur a processione Filii per hoc quod Spiritus sanctus procedit a non procedente et procedente, idest a Patre et Filio, aut procedit ab eis inquantum sunt unum, aut inquantum sunt plures. Si inquantum sunt plures, sequitur quod Spiritus sanctus sit compositus: nam processio unius simplicis non potest esse nisi ab uno sicut

a principio. Si autem procedit ab eis in quantum sunt unum, nihil differt quod procedit a pluribus, aut quod procedit ab uno solo. Non ergo potest processio Spiritus sancti distingui a processione Filii per hoc quod Filius procedit ab uno solo, sed Spiritus sanctus a duobus.

16. Præterea, processio condividitur paternitati et filiationi; dicuntur enim tres esse proprietates personales. Sed in divinis est tantum una paternitas et una filiatio. Ergo etiam tantum una processio.

17. Præterea, in creaturis non invenitur nisi unus processionis modus per quem communicetur natura, propter quod Commentator dicit (in VII Phys., com. xxiii), quod non sunt eadem specie animalia quæ generantur ex semine, et quæ generantur sine semine per putrefactionem. Natura autem divina est una tantum. Ergo non potest communicari nisi per unum modum processionis: non sunt ergo plures processionis in divinis.

18. Præterea, Filius procedit a Patre ut splendor, secundum illud Heb., 1, 3: *Qui cum sit splendor gloriæ*; et hoc ideo, quia Filius procedit a Patre ut coæternus ei, sicut splendor a sole vel ab igne. Sed similiter Spiritus sanctus procedit a Patre coæternus ei. Ergo procedit ab eo eodem modo sicut Filius; et ita non sunt plures processionis in divinis.

19. Præterea, processio æterna divinæ personæ est ratio et causa temporalis processionis creaturæ et ejus quod in creatura est. Unde Augustinus super Genes. ad lit. (lib. II, cap. vi, a med.), sic exponit illud quod dicitur Genes., 11: *Dixit et factum est*; id est: *verbum genuit, in quo erat ut fieret*. Filius autem est perfecte ratio et causa productionis creaturæ. Non ergo oportet esse aliam processionem divinæ personæ præter processionem Filii.

20. Præterea, quanto natura est perfectior, tanto per pauciora operatur. Sed natura divina est perfectissima. Cum ergo natura creata una non communicetur nisi per unum modum processionis, nec divina natura communicari poterit nisi per unum processionis modum.

21. Præterea, ab uno simpliciter non potest esse nisi unum. Sed Pater est unum simplex. Ergo ab eo non potest esse nisi processio una; non sunt ergo processionis plures in divinis.

22. Præterea, unumquodque ex hoc generari dicitur quod accipit formam; nam generatio in rebus creatis est mutatio ad formam. Sed Spiritus sanctus suâ processione accipit formam, id est essentialiam divinam, de qua dicitur Philipp., 11, 6: *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*. Ergo processio Spiritus sancti est generatio; et ita non differt a generatione Filii.

23. Præterea, nativitas est via in naturam, sicut ipsum

nomen demonstrat. Sed per processionem Spiritus sancti communicatur ei divina natura. Ergo processio Spiritus sancti est nativitas; non ergo differt a processione Filii; et ita non sunt duæ processionis in divinis.

Sed contra videtur quod sint in divinis plures processionis quam duæ. Est enim processio per modum naturæ, secundum quam Filius nominatur, et processio per modum intellectus, secundum quod nominatur verbum, et processio per modum voluntatis, secundum quam nominatur in divinis amor processionis. Sunt ergo in divinis tres processionis.

2. Sed dicendum, quod una et eadem est processio in divinis quæ est per modum naturæ et quæ est per modum intellectus; nam idem est Filius et Verbum. — Sed contra, processionis creaturarum exemplatæ sunt a processionibus divinarum personarum; unde dicitur Ephes., III, de Deo patre, quod ex eo omnis paternitas in cælo et in terra nominatur. Sed in creaturis alia est processio naturæ, secundum quam homo generat hominem; et alia processio intellectus, secundum quam intellectus producit verbum. Ergo nec etiam in divinis est una processio quæ est per modum intellectus et quæ est per modum naturæ.

3. Præterea, secundum Dionysium (II cap. de divin. Nomin.), ad divinam bonitatem pertinet ut procedat. Sed Pater est summe bonus. Ergo procedit. Sunt ergo in divinis tres processionis; una quæ procedit Pater, et alia quæ procedit Filius, et tertia quæ procedit Spiritus sanctus.

Sed contra, videtur quod in divinis sint duæ tantum processionis. Dicit enim Augustinus in V de Trinit., quod processio Filii, genitura vel nativitas est; processio autem Spiritus sancti, nativitas non est; utraque tamen ineffabilis est. Sunt ergo in divinis duæ tantum differentes processionis.

Respondeo dicendum, quod hæreticorum instantia coegit antiquos fidei doctores de his quæ sunt fidei disputare. Arius enim aestimavit quod esse ab alio divinæ repugnaret naturæ; unde posuit quod Filius et Spiritus sanctus, qui in Scripturis sanctis ab alio esse dicuntur, sint creaturæ. Ad cuius erroris destructionem necessarium fuit sanctis Patribus manifestare quod non est impossibile esse aliquid procedens a Deo Patre quod sit ei coessentialis, in quantum accipit ab eo eandem naturam quam Pater habet. Sed quia Filius ex eo quod accipit a Patre ejus naturam, dicitur ab eo natus vel genitus; Spiritus sanctus autem non dicitur in Scripturis natus vel genitus, et tamen (1) dicitur esse a Deo, aestimavit Macedonius quod Spiritus sanctus non sit coessentialis Patri, sed sit ejus creatura; non enim credebatur quod aliquis possit ab alio naturam ejus accipere nisi ab eo nasceretur et ejus filius esset. Unde

(1) *AI. et cum.*

astimavit infallibiliter sequi, si Spiritus sanctus accipit a Patre naturam et essentialiter ejus, quod sit genitus et filius. Et ideo ad hujus erroris exclusionem et necessarium fuit quod doctores nostri manifestarent quod divina natura potest communicari duplici processione; quarum una est generatio vel nativitas, alia vero non; et hoc est querere processionum distinctionem in divinis.

Quidam ergo dixerunt, quod processionem in divinis distinguunt seipsis; et ratio hujus positionis fuit quia ponebant quod relationes non distinguunt divinas hypostases, sed earum distinctionem manifestant tantum, æstimantes quod relationes in divinis essent ad modum proprietatum individualium in rebus creatis, quæ distinctionem individuorum non causant, sed manifestant tantum. Dicunt ergo quod hypostases in divinis distinguuntur solum per originem. Et quia ea quibus primo aliqua distinguuntur, oportet quod seipsis distinguantur, sicut differentie oppositæ, quibus species differunt, distinguuntur seipsis, ne in infinitum procedatur; ideo dicunt, quod processionem in divinis distinguunt seipsis. Hoc autem non potest esse verum; nam unumquodque distinguatur ab alio secundum speciem per id a quo speciem habet, et secundum numerum per id a quo individuatur. Differentia autem inter processionem divinas oportet quod sit non solum sicut ea quæ differunt numero tantum, sed etiam sicut ea quæ differunt specie, cum una sicut generatio, alia vero non. Relinquitur ergo quod processionem divinarum distinguantur secundum id a quo speciem habent. Nulla autem processio nec operatio nec motus habet speciem a se, sed sortitur speciem a termino vel a principio. Unde nihil est dictum, quod processionem aliquæ distinguantur seipsis; sed oportet quod distinguantur penes principia vel penes terminos.

Et ideo dixerunt quidam, quod processionem in divinis distinguantur penes principia, secundum hoc, dico, quod una processio est per modum naturæ vel intellectus, alia vero per modum voluntatis; nomina enim intellectus et voluntatis significare videntur quædam operationum et processionum principia. Sed si quis diligenter consideret, de facili videre potest quod hoc non sufficit ad divinarum processionum distinctionem, nisi aliud addatur. Cum enim oporteat in procedente inveniri similitudinem ejus quod est processionis principium, sicut in rebus creatis similitudinem formæ generantis necesse est esse in genito; oportet, si processionem in divinis distinguuntur per hoc quod principium unius est natura vel intellectus, alterius vero voluntas, quod in procedente secundum unam processionem inveniat tantum id quod naturæ est vel intellectus; in altero vero id quod est voluntatis tantum; quod patet esse falsum. Nam per unam processionem, quæ est Filii a Patre, communicat

Pater Filio quidquid habet, et naturam et intellectum et potentiam et voluntatem, et quidquid absolute dicitur: ut sicut Filius est verbum, id est sapientia genita, ita posset dici natura vel voluntas vel potentia genita, id est per generationem accepta, vel magis hujusmodi per generationem accipiens. Unde patet quod ex quo omnia attributa essentialia concurrunt in unam processionem Filii (1), non possit processionum differentia inveniri secundum rationes attributorum diversas; ita quod per unam processionem attendatur communicatio unius attributi, et per aliam communicatio alterius. Cum autem processionis terminus sit habere (cum ad hoc procedat persona divina ut habeat quod accipit procedendo), processionem autem secundum terminos distinguantur, necesse est ut sicut habens distinguatur in divinis, ita distinguatur et procedens. Habens autem non distinguatur in divinis ab habente per hoc quod hic habeat hæc attributa, ille vero alia; sed per hoc quod eadem unus habet ab alio. Nam omnia quæ habet Pater, habet Filius; sed in hoc distinguatur Filius a Patre, quia Filius habet ea a Patre. Sic ergo procedens ab alio procedente distinguatur non quia unus hæc procedendo accipiat, alius illa, sed quia unus eorum ab alio accipit. Quidquid ergo invenitur in processione divina quod statim in una processione potest intelligi nulla alia præintellecta, unius tantum processionis est; ibi vero statim alia processio inveniri potest, ubi eadem quæ per primam processionem sunt accepta, iterum derivantur in aliam. Et sic solus ordo processionum qui attenditur secundum originem, processionem multiplicat in divinis. Unde convenienter dixerunt qui posuerunt unam processionem esse per modum naturæ et intellectus, aliam per modum voluntatis, quantum ad id quod processio quæ est secundum naturam vel intellectum non præexigit aliam processionem; processio autem quæ est per modum voluntatis, aliam processionem præexigit. Nam amor alicujus rei non potest a voluntate procedere nisi præintellecta processio ab intellectu illius rei verbum conceptum; bonum enim intellectum est objectum voluntatis.

AD PRIMUM ergo dicendum, quod processio in divinis dicitur esse substantialis quia non secundum aliquod accidens attenditur; sed per eam, substantiam recipit persona procedens.

SECUNDUM ET TERTIUM concedimus.

AD QUARTUM dicendum, est, quod nihil prohibet a voluntate aliquid naturaliter procedere. Voluntas enim naturaliter tendit in ultimum finem, sicut et quælibet alia potentia naturaliter operatur ad suum objectum; et inde est quod homo naturaliter appetit felicitatem; et eodem modo Deus naturaliter amat suam bonitatem, sicut etiam naturaliter intelligit suam

(1) *Al. repetitur quod.*

veritatem. Sicut ergo Filius naturaliter procedit a Patre ut verbum, ita Spiritus sanctus naturaliter procedit ab eo ut amor. Nec tamen Spiritus sanctus procedit per modum naturæ; hoc enim procedere dicitur in divinis per modum naturæ quod procedit sicut ea que in creaturis a natura producuntur, et non a voluntate. Sic ergo differt naturaliter produci, et produci per modum naturæ; dicitur enim aliquid produci naturaliter propter naturalem habitudinem quam habet ad suum principium: per modum vero naturæ produci dicitur quod produci- tur ab aliquo principio sic producente sicut natura producit.

Ad QUINTUM dicendum, quod naturalis necessitas secundum quam voluntas aliquid ex necessitate velle dicitur, ut felicitatem, libertati voluntatis non repugnat, ut Augustinus docet (in V lib. de civit. Dei, cap. x). Libertas enim voluntatis, violentiæ vel coactioni opponitur. Non est autem violentia vel coactio in hoc quod aliquid secundum ordinem suæ naturæ movetur, sed magis in hoc quod naturalis motus impeditur; sicut cum impeditur grave ne descendat ad medium; unde voluntas libere appetit felicitatem, licet necessario appetat illam. Sic autem et Deus sua voluntate libere amat seipsum, licet de necessitate amet seipsum. Et necessarium est quod tantum amet seipsum quantum bonus est, sicut tantum intelligit seipsum quantum est. Libere ergo Spiritus sanctus procedit a Patre, non tamen possibiliter, sed ex necessitate. Nec possibile fuit ipsum procedere minorem Patre; sed necessarium fuit ipsum Patri esse æqualem, sicut et Filium, qui est verbum Patris.

Ad SEXTUM dicendum, quod creatura non procedit a voluntate divina naturaliter neque ex necessitate; licet enim Deus sua voluntate naturaliter ex necessitate amet suam bonitatem, et talis amor procedens sit Spiritus sanctus; non tamen naturaliter aut ex necessitate vult creaturas produci, sed gratis. Non enim creaturæ sunt ultimus finis voluntatis divinæ, neque ab eis dependet bonitas Dei, qui est ultimus finis, cum ex creaturis divinæ bonitati nihil accrescat; sicut etiam homo ex necessitate vult felicitatem; non tamen ea quæ ad felicitatem ordinantur.

Ad SEPTIMUM dicendum, quod licet natura et voluntas in Deo non differant re, sed ratione tantum; tamen ille qui procedit per modum voluntatis, oportet quod realiter differat ab eo qui procedit per modum naturæ, et una processio realiter ab alia differat. Dicitur enim, quod processio per modum naturæ intelligitur quando aliquid procedit ab aliquo sicut illud quod procedit a natura; et similiter per modum voluntatis quando procedit sicut id quod procedit a voluntate. Semper enim voluntas aliquid producit aliqua processione præsupposita. Non enim voluntas in aliquid tendit nisi præexistente

productione intellectus aliquid concipientis; cum bonum intellectum moveat voluntatem. Processio autem quæ est a naturali agente, non præsupponit aliam processionem nisi per accidens, in quantum scilicet unum naturale agens dependet ab alio naturali agente: sed tamen hoc non pertinet ad rationem naturæ in quantum natura est. Unde illa processio per modum naturæ intelligitur in divinis quæ nullam aliam præsupponit; illa vero per modum voluntatis quæ ex præsupposita processione principium sumit. Et sic oportet processionem esse ex processione, et procedentem ex procedente; hoc autem facit realem differentiam in divinis.

OCTAVUM concedimus.

Ad NONUM dicendum, quod utriusque processionis similitudinem Deus indidit creaturis: sed tamen per processionem quæ est per modum naturæ, natura in rebus creatis communicari potest; effectus enim est similis agenti in quantum est agens; unde per actionem cuius natura est principium, effectus naturam recipere potest; sed per actionem cuius voluntas est principium, effectus non potest recipere nisi similitudinem ejus quod est in voluntate, sicut finis vel formæ, ut in artificialibus patet. Quicquid autem est in Deo, est divina natura; unde oportet quod per utramque processionem natura communicetur.

Ad DECIMUM dicendum, quod cum dicitur in divinis processio per modum naturæ vel voluntatis, non ponitur in Deo modus qui sit qualitas divinæ substantiæ superaddita, sed ostenditur similitudinis cuiusdam comparatio inter processionem divinas et processionem quæ sunt in rebus creatis.

Ad UNDECIMUM dicendum, quod in divinis processio quæ est per modum intellectus, non distinguitur a processione quæ est per modum naturæ; distinguitur autem ab utraque processio quæ est per modum voluntatis; et hoc propter tria. Primo quidem, quia sicut processio quæ est per modum naturæ, non præexigit aliam processionem, ita nec processio quæ est per modum intellectus; processio autem quæ est per modum voluntatis, de necessitate præexigit processionem quæ est per modum intellectus. Secundo, quia sicut natura producit aliquid in similitudinem sui, ita et intellectus tam intra quam extra; intra quidem, sicut verbum est similitudo rei intellectæ, et intellectus intelligentis seipsum; extra autem, sicut forma intellecta inducitur in artificiatum. Voluntas autem non producit suam similitudinem nec intus nec extra. Intus quidem non, quia amor, qui est intranea processio voluntatis, non est similitudo aliqua voluntatis vel voliti, sed quædam impressio relicta ex voluntate in volito, aut quædam unio unius ad alterum. Extra autem non, quia voluntas exprimit in artificiatum formam intellectam prius quam volitam secundum ordinem rationis;

unde principaliter est similitudo intellectus, licet secundario voluntatis. Tertio, quia processio nature est tantum ab uno sicut ab agente, si sit perfectum agens. Nec obstat quod in animalibus generatur aliquid ex duobus, scilicet ex patre et matre; nam solus pater est agens in generatione, mater vero patiens. Similiter autem processio intellectus est ab uno solo; sed amicitia, quæ est amor mutus, procedit ex duobus ab invicem se amantibus.

AD DUODECIMUM dicendum, quod licet in divinis non proprie dicatur genus et species, vel universale et particulare; tamen ut de divinis secundum quamdam similitudinem creaturarum loquamur, Pater et Filius et Spiritus sanctus distinguuntur sicut plura individua unius speciei, ut etiam Damascenus dicit (lib. III orth. Fidei, cap. IV, et princ.). Sed attendendum est, quod in aliquo individuo in genere substantiæ possumus speciem dupliciter considerare: uno modo speciem hypostasis ipsius; alio modo speciem proprietatis individualis. Dato enim quod Socrates sit albus et Plato sit niger, et posito quod albedo et nigredo sint proprietates individuantes Socratem et Platonem, verum erit dicere, quod Socrates et Plato sunt unum specie, sub qua specie hypostases continentur. Conveniunt enim in humanitate, sed distinguuntur secundum speciem proprietatis; albedo enim et nigredo specie differunt; et similiter est in Patre et Filio. Considerantur enim ut unum specie, cujus istæ hypostases sunt supposita, in quantum conveniunt in una natura deitatis; sed secundum speciem proprietatis personalis inveniuntur differre; paternitas enim et filiatio sunt relationes secundum speciem diversæ. Sciendum est etiam, quod generatio in rebus creatis per se ordinatur ad speciem; natura enim intendit generare hominem; unde et natura speciei per generationem multiplicatur in rebus creatis. Processio autem in divinis est ad multiplicationem hypostasum, in quibus natura divina una numero invenitur: unde processiones in divinis sunt differentes quasi secundum speciem, propter differentiam proprietatum personalium, licet in procedentibus sit una natura communis.

Et per hoc patet solutio AD DECIMUMTERTIUM et AD DECIMUMQUARTUM.

AD DECIMUMQUINTUM dicendum, quod Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio in quantum sunt plures, si habeatur respectus ad supposita spirantia. Cum enim Spiritus sanctus sit amor mutus et nexus duorum, oportet quod a duobus spiretur. Sed si habeatur respectus ad id quo spirantes spirant; sic procedit ab eis, in quantum sunt unum in natura divina. Non enim potest ad aliquid procedere Deus nisi a Deo.

AD DECIMUMSEXTUM dicendum, quod processio quæ condicitur paternitati et filiationi, est proprietatis personalis Spiritus

sancti; quæ licet sit relatio, quia tamen non est nominata, sicut paternitas et filiatio, significatur nomine processionis, ac si filiatio esset innominata, et significaretur nomine nativitatis, quod est speciale nomen processionis Filii. Processio autem Spiritus sancti non habet speciale nomen, eo quod per talem modum processionis non invenitur in creaturis aliqua natura communicari, ut jam dictum est. Nomina vero a creaturis in divina transferimus; unde non sequitur quod processio communis in divinis sit una tantum.

AD DECIMUMSEPTIMUM dicendum, quod in creatura quæ est accidentium susceptiva, potest aliquid esse quod non est rei natura; non autem in Deo et propter hoc in divinis secundum quemlibet modum processionis communicatur natura, non autem in creaturis; licet enim sint in eis processiones diversæ, tamen natura non communicatur nisi per unum modum.

AD DECIMUMOCTAVUM dicendum, quod procedere a Patre secundum modum coæternitatis competit processioni Filii in quantum est processio divina: unde convenit etiam processioni Spiritus sancti; tamen non competit processioni Filii secundum quod distinguitur a processione Spiritus sancti.

AD DECIMUMNONUM dicendum, quod Filius est sufficiens ratio processionis temporalis creaturæ ut verbum et exemplar; sed oportet quod Spiritus sanctus sit ratio processionis creaturæ ut amor. Sicut enim dicitur Sapient., IX, quod Deus facit omnia suo verbo, ita dicitur Sapient., XI, quod diligit omnia quæ sunt, et nihil odit eorum quæ fecit; et Dionysius dicit (in IV cap. de divin. Nomin.), quod divinus amor non permisit ipsum sine germine esse.

AD VICESIMUM dicendum, quod natura perfecta in multas operationes potest, licet ad unamquamque operationem ei pauca sufficiant.

AD VICESIMUMPRIMUM dicendum, quod a Patre uno et solo, est una sola processio, scilicet Filii; a Patre autem et a Filio simul, est alia processio, scilicet Spiritus sancti.

AD VICESIMUMSECUNDUM dicendum, quod processio Spiritus sancti est processio amoris. Per processionem autem amoris non producitur aliquid ut recipiens formam ejus a quo procedit, sive naturam; et ideo processio amoris non habet rationem generationis vel nativitatis. Sed quod Spiritus sanctus naturam et formam Dei Patris recipiat sua processione, hoc habet in quantum est amor Dei, in quo non est aliquid quod non sit de natura ipsius.

Et per hoc patet responsio AD VICESIMUMTERTIUM.

Ad ea etiam quibus ostendebatur quod sunt in divinis plures processionis quam duæ, respondendum est.

AD QUORUM PRIMUM dicendum, quod in divinis una et eadem est processio quæ est per modum intellectus et quæ est

per modum naturæ, ut supra, in solut. ad 7 et 11 arg., ostensum est.

AD SECUNDUM dicendum, quod natura humana materialis est, idest ex materia et forma composita; et ideo in hominibus processio per modum naturæ non potest esse nisi secundum aliquam transmutationem naturalem; processio autem quæ est per modum intellectus, semper est immaterialis, secundum quod ipse intellectus immaterialis est; unde in hominibus non potest esse una et eadem processio quæ est per modum naturæ et quæ est per modum intellectus; in divinis autem est una et eadem, eo quod natura divina immaterialis est.

AD TERTIUM dicendum, quod aliud est procedere in alterum, et aliud est procedere ab alio; procedere enim in alterum est suam similitudinem alteri communicare; et per hunc modum est intelligenda divinæ bonitatis processio in creaturas, secundum Dionysium; procedere autem ab alio est esse ab alio habere; et sic loquimur hic de processione, secundum quem modum constat quod non convenit Patri procedere.

ARTICULUS III. — *De ordine processionis ad relationem in divinis.*
(I part., quæst. XLII, art. 3.)

Tertio queritur de ordine processionis ad relationem in divinis. Et videtur quod processio secundum intellectum sit prior relatione in divinis. Dicit enim Magister, in xxvii distin. I lib. Senten., quod Pater semper est Pater, quia semper genuit Filium. Generatio autem processionem significat. Pater autem relationem. Ergo processio secundum intellectum præcedit relationem in divinis.

2. Præterea, Philosophus dicit (in V Metaph., com. xx), quod relationes ex actionibus nascuntur, vel ex quantitibus. Constat autem quod relationes divinæ non innascuntur ex quantitate. Ergo secundum modum intelligendi consequuntur ex actione. Processiones autem in divinis personis significantur per modum personalium actionum. Ergo processiones in divinis præcedunt secundum intellectum relationes.

3. Præterea, absolutum est prius relativo, sicut unum est prius quam multa. Sed actiones magis ad absoluta accedunt quam relationes. Ergo priores sunt secundum intellectum.

4. Præterea, omne relativum ad aliud dicitur. Non autem potest esse aliud ubi non est distinctio. Ergo relatio distinctio-nem præsupponit. Distinctio autem in divinis personis est secundum originem, prout scilicet unus procedit ab alio. Ergo processiones secundum intellectum præcedunt relationes in divinis.

5. Præterea, omnis processio præcedit, secundum intellectum, processionis terminum. Filiatio autem quæ est relatio Filii, est terminus nativitatis, quæ est ejusdem Filii processio.

Ergo processio Filii præcedit filiatiorem. Sed filiatio et paternitas sunt simul non solum natura et tempore, sed etiam intellectu; quia unum relativorum est de intellectu alterius. Nativitas ergo Filii præcedit paternitatem secundum intellectum, et multo magis generatio, quæ est actus Patris. Processiones ergo simpliciter relationes præcedunt secundum intellectum in divinis.

Sed contra, prius secundum intellectum est persona quam actio personalis. Relationes autem sunt constitutivæ personarum, processionibus autem sunt quasi personales actiones. Ergo prius secundum intellectum sunt relationes quam processionibus.

Præterea, processio oportet quod sit alicujus ab alio; sicut enim nulla res generat seipsam ut sit, ut Augustinus dicit (in I de Trin., cap. i. ante med.), ita nulla res a seipsa procedit. Processio ergo distinctionem in divinis requirit. Distinctio autem non est in divinis nisi per relationes. Ergo processionibus in divinis præsupponunt relationes.

Respondeo dicendum, quod ordo absque distinctione non est. Unde ubi non est distinctio secundum rem, sed solum secundum modum intelligendi, ibi non potest esse ordo nisi secundum modum intelligendi. Distinctio autem secundum rem in divinis non est, nisi personarum ad invicem, et oppositarum relationum; unde in divinis non est ordo realis nisi quantum ad personas, inter quas est ordo naturæ, secundum Augustinum, prout est alter ex altero, non quod alter sit prior altero. Processiones autem et relationes non distinguuntur in divinis secundum rem, sed solum secundum modum intelligendi. Unde et Augustinus (Fulgentius) dicit (de Fide ad Petrum, cap. ii, in princ.) quod proprium Patris est quod genuit Filium. In quo datur intelligi, quod generare Filium sit proprietas Patris; nec est alia proprietas quam paternitas, quæ dicitur esse Patris proprietas personalis. Non est ergo inter processionem et relationem in divinis querendus ordo secundum rem, sed secundum modum intelligendi tantum. Sicut autem relatio et processio in divinis sunt idem secundum rem, et differunt secundum rationem tantum; ita et ipsa relatio, quamvis sit una secundum rem, est tamen multiplex secundum modum intelligendi. Intelligimus enim ipsam relationem ut constitutivam personæ; quod quidem non habet in quantum est relatio; quod ex hoc patet, quia relationes in rebus humanis non constituunt personas, cum relationes sint accidentia; persona vero est aliquid subsistens in genere substantiæ; substantia autem per accidens constitui non potest. Sed habet hoc relatio in divinis quod personam constituat in quantum est divina relatio; ex hoc enim habet quod sit idem cum divina essentia, cum in Deo nullum accidens esse possit; relatio enim, quia secundum rem est ipsa

natura divina, hypostasim divinam constituere potest. Est ergo alius modus intelligendi quo intelligitur relatio ut constitutiva divinæ personæ, et alius quo intelligitur relatio ut relatio est. Unde nihil prohibet quod quantum ad unum modum intelligendi, relatio præsupponat processionem, quantum vero ad alium sit e converso. Sic ergo dicendum est, quod si consideretur relatio ut relatio est, præsupponit processionem intellectum; si autem consideretur ut est constitutiva personæ, sic relatio quæ est constitutiva personæ, a qua est processio, est prior secundum intellectum quam processio; sicut paternitas in quantum est constitutiva personæ Patris, est prior secundum intellectum quam generatio. Relatio autem quæ est constitutiva personæ procedentis etiam in quantum est constitutiva personæ, est posterior secundum intellectum quam processio, sicut filiatio quam nativitas; et hoc ideo quia persona procedens intelligitur ut terminus processionis.

AD PRIMUM ergo dicendum, quod Magister loquitur de paternitate considerata secundum quod relatio est.

Et similiter dicendum ad SECUNDUM et TERTIUM.

AD QUARTUM dicendum, quod in rebus in quibus relationes sunt accidentia, oportet quod relatio præsupponat distinctionem; in divinis autem relationes constituunt tres personas distinctas.

AD QUINTUM dicendum, quod paternitas est de intellectu filiationis, et e converso, secundum quod utrumque consideratur ut relatio quedam. Sic autem dicimus, quod relationes consequuntur processionem ordine intellectus.

Aliæ duæ rationes procedunt de relationibus secundum quod sunt constitutivæ personarum.

ARTICULUS IV. — *Utrum Spiritus sanctus procedat a Filio.*

(I part. quest. xxxvi, art. 2; et I Sent., dist. 1, art. 1; et IV contr. Gent., cap. xxiv et xxv.)

Quarto quaeritur, utrum Spiritus sanctus procedat a Filio. Et videtur quod non. Dicit enim Dionysius (in III cap. de divin. Nomin.), quod Filius et Spiritus sanctus sunt sicut flores deigenæ divinitatis. Flos autem non est a flore. Ergo Spiritus sanctus non est a Filio.

2. Præterea, si Filius est principium Spiritus sancti, aut hoc habet a se, aut ab alio. A se non habet: non enim Filio in quantum Filius est, convenit esse principium, sed magis esse a principio. Si autem habet a Patre, oportet quod hoc modo sit principium sicut Pater. Pater autem est principium per generationem. Ergo Filius erit principium Spiritus sancti per generationem; et ita Spiritus sanctus erit filius Filii.

3. Præterea, quidquid est commune Patri et Filio, similiter convenit utrique. Si ergo esse principium est commune Patri et

Filio, Filius erit principium eo modo quo Pater. Pater autem est principium per generationem. Ergo et Filius; et sic idem quod prius.

4. Præterea, Filius ideo Filius est, quia procedit a Patre et est verbum ipsius; Spiritus autem sanctus dicitur verbum Filii, secundum Basilium (lib. V contra Eunomium, in cap. incipiente, *Propterea*), qui hoc accipit ex eo quod Apostolus dicit Hebr., 1, quod Filius portat omnia verbo virtutis suæ. Si ergo Spiritus sanctus procedit a Filio, oportet quod sit filius Filii.

5. Præterea, licet secundum rem paternitas et filiatio per prius sit in Deo quam in nobis, secundum illud Apostoli ad Ephes. III, 15: *Ex quo*, scilicet Deo Patre, *omnis paternitas in celo et in terra nominatur*; tamen secundum nominis impositionem hæc nomina translata sunt ab humanis ad divina. Sed in humanis procedens a filio vocatur nepos. Si ergo Spiritus sanctus procedit a Filio, erit nepos Dei Patris; quod est absurdum.

6. Præterea, proprietates Filii est in accipiendi; ex hoc enim Filius dicitur quod accipit naturam Patris per generationem. Si ergo Filius ex se emittat Spiritum sanctum, erunt in Filio proprietates contrariæ; quod est inconveniens.

7. Præterea, quicquid est in divinis, aut est commune, aut proprium. Emittere autem Spiritum sanctum non est commune toti Trinitati; non enim convenit Spiritui sancto. Ergo est proprium Patris, et sic non convenit Filio.

8. Præterea, Spiritus sanctus amor est, ut Augustinus probat in lib. de Trin. Amor autem Patris in Filium gratuitus est; non enim amat Filium quasi aliquid ab eo accipiens, sed solum quasi aliquid ei dans. Amor autem Filii in Patrem est amor debitus; sic enim amat Patrem quasi aliquid ab eo accipiens. Amor autem debitus est alius ab amore gratuito. Si ergo Spiritus sanctus sit amor a Patre et Filio procedens, sequitur quod sit alius a seipso.

9. Præterea, Spiritus sanctus est amor gratuitus; unde et ab eo profluunt divisiones gratiarum, secundum illud I ad Corinth., XII, 4: *Divisiones gratiarum sunt, idem vero spiritus*. Si ergo amor Filii in Patrem non est amor gratuitus, Spiritus sanctus non erit amor Filii; non ergo procedit a Filio.

10. Præterea, si Spiritus sanctus procedit a Filio ut amor, cum Filius amet Patrem sicut Pater filium, oportebit quod Spiritus sanctus sicut procedit a Patre in Filium, ita procedat a Filio in Patrem. Hoc autem est impossibile, ut videtur; sequeretur enim quod Pater aliquid a Filio reciperet, quod penitus esse non potest.

11. Præterea, sicut Pater et Filius diligunt se; ita Filius et Spiritus sanctus, vel Pater et Spiritus sanctus. Si ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, quia Pater et Filius diligunt